

ІСТОРІЯ. ПРАВОВИЗНАВСТВО

УДК 94:321.6 (596)

DOI: 10.37026/2520-6427-2021-108-4-99-104

Максим ГОН,

доктор політичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Рівненського державного
гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-6121-4745
e-mail: gon.maksym@gmail.com

Наталія ІВЧИК,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Рівненського державного
гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-5862-2414
e-mail: phd.ivchik@gmail.com

ПОЛПОТІВСЬКЕ «ВЗІРЦЕВЕ СУСПІЛЬСТВО» У ДИСКУРСІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ

Анотація. Використовуючи методологічні засади історії повсякденності, автори статті вивчають сприйняття диктатури Пол Пота жертвами режиму. Означений методологічний підхід трактується тим оптимальним інструментом пізнання, який дозволяє відтворити психоемоційний стан суб'єктів історичного процесу (у випадку предмета статті – тих, хто став жертвами кривавого експерименту червоних кхмерів у Демократичній Кампучії), з'ясувати їхні емоції, проаналізувати стратегії виживання в умовах становлення та функціонування тоталітарного суспільства. Водночас застосування методології історії повсякдення трактується як таке, що посилює гуманістичне начало в пізнанні історії, сприяє виробленню в старшокласників навичок застосування елементів психоісторії у процесі вивчення минулого та сьогодення.

Реалії повсякдення в Демократичній Кампучії відтворюються авторами статті від дня оволодіння

червоними кхмерами столицю Камбоджі. Використовуючи спогади Рітхі Паня та Пін Ятая, жертв тоталітарного режиму, реконструйовано сприйняття її мешканцями процесу примусової депортації, інтеграції жертв до нових реалій у процесі комуністичного експерименту. Завдяки цьому простежується процес створення «взірцевого суспільства» в Демократичній Кампучії, аналізується сприйняття ключових змін у суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни «знизу». Зображуючи ці реалії, автори статті опосередковано відтворюють психологічний стан тих, кого червоні кхмери «перевиховували» сільськогосподарською працею.

Історія повсякдення в Демократичній Кампучії відтворюється також у контексті урбіциду, який у хронологічних рамках (1975–1979 роки) цієї держави окреслено як важливу складову геноцидального процесу.

Ключові слова: червоні кхмери, Камбоджа, Пол Пот, «новий народ».

Maksym GON,

Doctor in Political Science,
Professor of the Department of World History
Rivne State Humanities University,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6121-4745
e-mail: gon.maksym@gmail.com

Nataliya IVCHYK,

PhD in History,
Associate Professor of the Department
of Political Sciences
Rivne State Humanities University,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5862-2414
e-mail: phd.ivchik@gmail.com

POL POT'S «IDEAL SOCIETY» IN THE DISCOURSE OF EVERYDAY HISTORY

Abstract. Using the methodological principles of everyday history, the authors of the article study the perception of the Pol Pot's dictatorship by the victims

of the regime. This methodological approach is seen as the optimal tool of cognition, which allows recreating the psycho-emotional state of the subjects of the historical

process (in the case of the article – those who fell victim to the bloody Khmer Rouge experiment in Democratic Kampuchea), to find out their emotions, to analyze survival strategies and functioning of a totalitarian society. At the same time, the authors of the article think that the application of the methodology of everyday history strengthens the humanistic principle in studying history, promotes the development of high school students' skills in applying elements of psychohistory in the study of the past and present. The realities of everyday life in Democratic Kampuchea are reproduced by the authors of the article from the day the Khmer Rouge took control of the Cambodian capital. Using the memoirs of Rithy Panh and Pin Yatai, two victims of the totalitarian regime, the authors reconstruct the perception by the population of the process of forced deportation, the integration of victims into new realities in the process of the communist experiment. In this way, the article traces the process of creating an «ideal society» in Democratic Kampuchea and analyzes the perception «from below» of key changes in its social, political and economic life. Describing these realities, the authors of the article indirectly reconstruct the psychological condition of those whom the Khmer Rouge «re-educated» with the help of agricultural labor. The history of everyday life in Democratic Kampuchea is also reproduced in the context of the uricide in the chronological framework of 1975–1979; in the case of this country, it was an important component of the genocidal process.

Key words: *Khmer Rouge, Cambodia, Pol Pot, «new people».*

Постановка проблеми. ХХ століття в історії людства посіло особливе місце. Розмірковуючи над злочинами, вчиненими СРСР та нацистською Німеччиною, французький історик Ален Безансон назвав його «століттям-убивцею» (Безансон, 2007, с. 115). Водночас цей влучний вислів наповнюється й іншими трагічними сюжетами, зокрема тим, що виписаний червоними кхмерами.

Осмилення злочинів тоталітарних / авторитарних режимів сьогодні неабияк актуальне, адже всі вони супроводжувалися порушенням прав людини, а отже, як своєрідні кейси-повчання, мають використовуватися в освітньому процесі. Представлення злочинницьких режимів через бачення їх жертвами – проєкція, що сприяє застосуванню антропологічного підходу, який нині здобуває все більше прихильників у західному науковому середовищі, адже його когнітивний потенціал зростає завдяки осмиленню тих чи інших подій на основі спогадів і мемуарів сучасників.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Геноцид у Камбоджі віддавна став предметом наукових студій. Серед них варто виокремити праці А. Л. Хінтона (Hinton, 1998), Г. Ганнума (Hannum, 1989), Б. Кернана (Kiernan, 2008), а також збірники документів (Genocide in Cambodia, 2000), що розкривають різні аспекти диктатури Пол Пота.

Важливою складовою історіографії проблематики червоних кхмерів є мемуари тих, хто пережив встановлену ними комуністичну диктатуру. Зокрема, в контексті нашого дослідження цікавими є спогади Рітхі Паня

(Пань, Батай, 2016) та Пін Ятая (Ятай, 2010), а також дітей (Children of Cambodia's Killing Fields, 1997), які свого часу пережили диктатуру Пол Пота.

Вітчизняні вчені де-факто рідко звертають увагу на досліджувану проблему. Своєрідним винятком з усталеного статус-кво є стаття А. Біденка (Біденко, 2016), де, на нашу думку, досить ґрунтовно актуалізовано предмет нашого дослідження.

Мета статті – окреслити події 1975–1979 років у Камбоджі в методологічному дискурсі історії повсякдення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що спогади є всуціль суб'єктивними джерелами, вони вважаються щедрим наративом для вивчення мікроісторій та осягнення минулого із позицій історії повсякденності (або так званої історії знизу). Цей ракурс дозволяє, на думку А. Людтке, одного з промоутерів такого осмилення, «повернути в простір історіописання щасливих і знедолених, найжених і голодних, тих, що конфліктують та взаємодіють і, що не менш важливо, побачити світ їхніх внутрішніх переживань та сприйняття певних явищ і подій» (Теория и методология истории, 2014, с. 321).

Левава частка вітчизняних навчальних посібників із всесвітньої історії для старшокласників і досі оминають такі ракурси. Їхні автори надають перевагу «історії зверху», тобто відображенню політичних та економічних процесів у тій чи іншій державі. Тим часом історія повсякденності пропонує використовувати як «текст життя» мікроісторії. Як стверджує Е. Гіллесум, нідерландка, яка стала жертвою нацизму, «...кожна людина для мене – це історія, яку розповідає мені життя» (Без озлоблення, без ненависті. Щоденник Етті Гіллесум, 1941–1943 рр., 2017, с. 283). Аналогічно мислять і французький історик Ж. Міше («Будь-яка людина – це людство, його всесвітня історія»), і Г. Гейне («Кожна людина – це світ, який з нею народжується і помирає; під будь-якою могильною плитою лежить всесвітня історія») та ін. Таким чином, послугування життєвими історіями учасників тих чи інших подій дозволяє зрозуміти їхнє сприйняття «знизу», побачити, як вплинули ініціативи еліт та/або мас на життя різних суспільних верств. Як влучно зауважив О. Удод, сприйняття особистістю подій дозволяє «...пояснити взаємозв'язок з економічним та політичним життям, щоб вийти на світоглядні висновки щодо гуманності (антигуманності) того чи іншого суспільства» (Удод, 2009, с. 35).

Зрозуміло, що застосування методології історії повсякденності суттєво змінює ракурс того, що вивчають старшокласники. Для нас принциповим є те, що цей підхід, скажімо, дозволяє гуманізувати історію, бодай частково скоригувати її ракурси, побачити не тільки тих, хто був на «барикадах», а й тих, хто (не)свідомо уникав такої перспективи. Наприклад, упродовж останніх десятиліть західні дослідники, вивчаючи Другу світову війну, зосереджують увагу не стільки на тих, хто був її безпосереднім учасником, скільки вдивляються в тих, хто опинився в запіллі. Їхнє сприйняття війни, стратегії виживання, емоції тощо є предметом наукового аналізу, з'ясування спільного й особливого в долях тих, хто в роки війни не брав до рук зброї.

Зважаючи на це, ми зосередимо увагу на спогадах двох жертв червоних кхмерів: *Рітхі Паня*, який репрезентує тих, хто дитьми поневірявся в полпотівському «взірцевому суспільстві», та *Пін Ятая*, який пережив метаморфози будівництва «нової» Камбоджі, будучи вже дорослою людиною. Саме вони – колишні дітлахи – і є авторами більшості мемуарів, написаних жертвами тоталітарного режиму в цій азіатській країні (Ятай, 2010, с. 6). Такі розповіді дають можливість вибудувати кейси своєрідної «дитячої історії», які увібрали в себе особливий потенціал, що може стимулювати інтерес старшокласників до вивчення історії.

Рітхі Пань та Пін Ятай до 1975 р., коли владу в Камбоджі здобули червоні кхмери, насолоджувалися повноцінним життям. Рітхі Пань народився у 1962 році в багатодітній благополучній родині. Його батько працював начальником канцелярії в Міністерстві освіти, а після виходу на пенсію став сенатором. *«Ми жили в будинку в передмісті недалеко від Пномпеня: у достатку, з книжками, газетами, радіо, а потім з'явився й чорно-білий телевізор»*, – пригадує Рітхі Пань своє дитинство (Пань, 2016, с. 23). Щодо Пін Ятая, то він закінчив Політехнічний інститут Монреаля, повернувся на батьківщину й працював у Міністерстві праці (Ятай, 2010, с. 34). Поважний фахівець, він був одружений і виховував трьох дітей.

Період благополуччя в житті Пін Ятая та Рітхі Паня закінчився у квітні 1975 р., коли Пномпенем оволоділи прибічники Пол Пота. П. Ятай згадує: *«Червоні кхмери були одягнуті в простору чорну форму – без прикрас, наглухо застібнуту; чорні китайські кашкети, хошимінівські сандалії із шин та автокамер. Хтось ніс «калашнікова», хтось – ракетницю. На всіх картаті «крамари» – нашіїні хустки, у деяких «крамар» був пов'язаний довкола кашкета. Вони йшли не в ногу, але й без будь-якої розхлябаності, строго дивлячись прямо перед собою. На жодному обличчі я не помітив посмішки. На вигляд всі вони були підлітками, не старшими вісімнадцяти»* (Ятай, 2010, с. 46). Рітхі Пань зі свого боку так описує вступ полпотівців у столицю: *«Ця дата стала моїм реєстраційним номером, днем мого народження в пролетарській революції. Історію мого дитинства скасували. Заборонили»* (Пань, 2016, с. 23–24).

Здобувши владу у квітні 1975 р., червоні кхмери перейменували державу в Демократичну Кампучію. Вона, стверджує Рітхі Пань, постала як тоталітарна держава: *«Усе було підпорядковано Ангару, таємній і всесильній організації: соціальне життя, право, інтелектуальне життя, сімейна сфера, кохання і дружба. В історії я не знаю жодного прикладу такої всеосяжної влади, що видавалася майже абстрактною внаслідок своєї абсолютності...»* (Пань, 2016, с. 55).

Оволодіння червоними кхмерами столицею призвело до численних змін. Серед них – запровадження, за Д. Оруелом, новоязу, важливим складником якого було словосполучення «новий народ», під яким розуміли буржуазію, інтелігенцію, приватних власників – *«...гнобителів, яких треба було або перевиховати в селах, або знищити»* (Пань, 2016, с. 23). «Новому народу», який червоні кхмери штучно й свідомо виділили в окрему групу, протиставлявся «старий народ» («народ-базис») – сільські й міські пролетарі, рево-

люціонери. Саме цей «старий народ» було оголошено спадкоємцем королівства кхмерів – могутньої держави, що існувала у IX–XIII ст. і включала території частини сусідніх із Камбоджею країн. Колишню ж економічну й політичну еліту, інтелігенцію необхідно було «перевиховати» працею в сільському господарстві. *«Починаючи із 1980 року, – закликала гасло червоних кхмерів, – Ангар заснує взірцеве суспільство, якого не існуватиме більше ніде у світі: тут їстимуть тричі на день, житимуть добре, село буде як місто, а суспільство вже не буде поділене на класи!»* (Рітхі Пань, 2016, с. 122–123). Цей лозунг відображає наміри червоних кхмерів, серед яких – не тільки задеклароване прагнення врегулювати нерозв'язані десятиліттями соціальні проблеми, а й подолання так званого класового поділу, тобто мовою революціонерів – знищити «клас буржуазії» (Пань, 2016, с. 37). У діалогах із Рітхі Панем Дуч пояснював це так: *«Ми перемогли у війні й мали покінчити з класом буржуазії та капіталістів, покінчити з їхнім режимом. Людей відправили на рисові поля. Не тільки буржуазію, капіталістів та високих урядовців, а й студентів, викладачів, лікарів, інженерів... Всіх відправили працювати в провінцію. Метою нашої революції було лишити в Камбоджі тільки два класи: робітників і селян...»* (Пань, 2016, с. 194).

Стрімкий плин перетворень виявив невдовзі іншу реальність – домінування як над «новим народом», так і над «старим народом» комуністичної партії та її репрезентантів на місцях. *«Ставлячи за мету створення безкласового суспільства, вони забезпечили існування двох класів, які пригнічував третій – безпосередньо червоні кхмери»* (Ятай, 2010, с. 225).

Прикметною рисою полпотівського режиму став антиурбанізм. Боротьба з містом розпочалася відразу ж після оволодіння столиці червоними кхмерами. Її початок Рітхі Пань описує так: *«Дуже швидко, вранці 17 квітня [1975 р.], у наших дверях з'явився солдат: «Збирайте речі! Виходьте з будинку! Негайно!» [...] Ми сіли в машину. Але не просувалися. Дуже швидко нас затерло в людському потоці. Там були жінки, діти, які штовхали ручні візки, чоловіки, надміру обтяжені вантажами, розгублені обличчя – і всюди холодні погляди, чорні мундири, патронні стрічки на грудях п'ятнадцятирічних солдатів... Не було жодного загальному плану. Жодної організації. Нічого не планували, щоб вести за собою й годувати мільйони людей, піклуватися про них і забезпечувати нічліг. Поступово ми почали зустрічати на дорогах хворих, старих, інвалідів. Ми збагнули, що евакуація стала лихом. Страх став відчутним»* (Пань, 2016, с. 30–31).

Пномпень – не єдине місто, мешканців якого було виселено навесні 1975 р. Наявність такої практики, адже загалом у села було вигнано близько 40 % населення Демократичної Кампучії (Рітхі Пань, 2016, с. 31), стала підставою для вчених стверджувати про наявність «урбіциду» – знищення міст чи їхніх частин, вигнання та/або вбивство містян, за якими криється стратегія геноциду (Джонс, 2019, с. 320).

«Депортація Пномпеня» – це не революційне безумство, це передусім засіб, що мав чітко визначену політичну мету: винищення «капіталістів, феодалів, урядовців, середнього класу, інтелектуалів, професо-

рів, студентів» (Пань, 2016, с. 36). До цього визначення Дучем однієї з цілей політичної еліти Демократичної Кампучії Рітхі Пань додає інші: «Спорожнити міста, а отже, університети, бібліотеки, кінотеатри, суди, театри й адміністративні установи. Спорожнити ці осередки торгівлі, корупції, неподобства і нечистих оборудок. Спорожнити лікарні та диспансери... Перша політична постановка нового порядку – розхитати суспільство: позбавити коріння жителів міст, розбити сім'ї, покласти край усій попередній діяльності, надто професійній; знищити політичні, інтелектуальні й культурні традиції, виснажити індивідів фізично і психологічно. Примусова евакуація мала відбуватися одночасно в усій країні, без винятків» (Пань, 2016, с. 36–37).

Спогади жертв полпотівського режиму містять чимало сюжетів зневаги до інтелігенції, ігнорування її інтелектуальним потенціалом (зокрема презирство до дипломованих медиків). Красномовними у цьому контексті є спогади П. Ятая: «Червоні кхмери вірили, що революційний порив може замінити закони фізики... Іноді на зборах найсміливіші (чи безрозсудні) фахівці намагалися розповісти червоним кхмерам, як слід здійснювати роботи. Але відповідь завжди була одна: «Ви нічого не знаєте про революцію. Ми знаємо. Чому ви говорите нам, що робити?». Кваліфікація була оголошена марним пережитком...» (Ятай, 2010, с. 111).

Міграція тих, хто був вигнаний із міст, стала звичним явищем. Навіть після того, як містяни опинялися в сільській місцевості, їх і далі продовжували переміщати країною. Примусове переселення стало важливим інструментом червоних кхмерів для розриву соціальних зв'язків громадян Демократичної Кампучії: «Пересування з місця на місце тривало нескінченно й не мало жодної логіки. Червоні кхмери з'являлися пізно ввечері й наказували: «Наказ Ангкару: ви повинні вирушати. Негайно». Наказ був категоричним. Кожен брав свій клунок. Іноді ми йшли вночі. У невідомому напрямку...» (Пань, 2016, с. 89).

Будуючи «нове суспільство», червоні кхмери проголосили 1975 рік «нульовим роком» (Джонс, 2019, с. 321). Численні нововведення, зокрема колективізація землі, кваліфікація «буржуазними» рибальства, полювання і збиральництва та їхня заборона (займатися цими видами здобуття харчу можна було тільки колективно й під наглядом Ангкару) (Пань, 2016, с. 55, 124), стали провісниками колосальних структурних змін. Кульмінацією усупільнення життя стала ліквідація приватної власності та грошей. Ця ідея була почерпнута Пол Потом та його прибічниками із життєдіяльності племінних народів, які надали прихисток червоним кхмерам у час їхнього становлення як політичної сили. На думку лідерів останніх, буття без приватної власності, ринку й грошей відповідало стартовій фазі марксистської соціальної еволюції (Джонс, 2019, с. 319). За словами Дуча, «ми знищуємо старий світ, щоб побудувати новий. Ми хочемо створити нову концепцію світу» (Пань, 2016, с. 198).

Символом знищення «старого світу», ліквідації товарно-грошових відносин стало висадження в повітря Центрального банку Камбоджі. За словами Рітхі Паня, «послання зрозуміле: немає скарбу, немає багатств, які не можна знищити. Ми знищуємо вибухами старий

світ і таким чином доведемо, що капіталізм – купа пилу в чотирьох стінах» (Рітхі Пань, 2016, с. 35).

Зневага до грошей простежувалася й на мікро-рівні. П. Ятай у зв'язку з цим оповідає таку історію: «Молодий солдат помахав пачкою банкнот зі словами: «Ви зберігаєте імперіалістичні гроші!» – і стрімким рухом викинув усю пачку у воду. Ошелешені пасажири переглянулися. Чому він не залишив їх собі? Вочевидь, він не мав жодного уявлення про значення іноземної валюти і про те, яку вигоду можуть мати від неї червоні кхмери» (Ятай, 2010, с. 99).

Класична форма економічних взаємовідносин опиралася нововведенням. На місцях «новий народ» нерідко торгував зі «старим народом» прикрасами й іншим крамом. На зміну товарно-грошовим відносинам прийшов бартер. Проте це не означало, що «новий світ», який намагалися побудувати полпотівці, спромігся винайти формулу взаємовідносин між виробниками товарів і надавачами послуг. Селяни вимінювали в містян одяг, дорожчінності, годинники тощо на їжу: «Обмінний курс був таким: десять банок рису (банки з-під згущеного молока) вартували брюки, чотири банки – сорочка...» (Ятай, 2010, с. 141). Буття в такому своєрідному суспільстві Рітхі Пань описав таким чином: «Я прожив чотири роки в суспільстві без грошей і ніколи не відчув, що відсутність грошей зменшує несправедливість... Упродовж усього того періоду золото потай перебувало в постійному обігу... Режими змінюються, а золото залишається» (Пань, 2016, с. 35, 106).

Побудова «нового суспільства» відбувалася під гаслами, що складала основу новоязу Демократичної Кампучії. Вони (наприклад, «Сонячна революція сяє в усій красі») (Пань, 2016, с. 97) нав'язувалися суспільству через насильство й тотальний контроль Ангкару. Серед численних гасел червоних кхмерів варто виокремити такі: «В Ангкару очі як ананаси! (Ангкар бачить усе)... Того, хто має хворобу старого суспільства, слід лікувати ліками Леніна! Хто протестує – ворог, хто повстає – труп!... Треба знищувати ворога видимого і невидимого: ворога у своїх думках!» (Пань, 2016, с. 97).

Ф. Поншо, автор однієї з перших книг про диктатуру Пол Пота під назвою «Камбоджа, нульовий рік» (1977 р.), зауважував, що мова Ангкару була всуціль мілітаристською. Це підтверджує риторика, яку наводить у своїй праці Рітхі Пань: «Боротися, щоб зловити рибу», «Боротися, щоб виробляти з мужністю», «Боротися, щоб орати та згрібати», «Почати наступ на тваринницькому фронті». Автор подає нескінченну кількість прикладів: «... ми всі були «бійцями». І прагнули «перемоги над повинню», «перемоги над природою»... Згадую, як нам казали на світанку: «Ходімо на фронт! Нумо боротися та обробляти рисові плантації». Я також повторював ці слова перед червоними кхмерами. Між собою ми, звичайно, казали: «Ходімо розсаджувати рис» (Пань, 2016, с. 170–171).

Мова тоталітарного режиму – особлива. У випадку червоних кхмерів важливими неологізмами стали вислови «пролетарська правда» і «буржуазна правда» (Пань, 2016, с. 75), а також слово «kamtech», що означало вбивство людини й унеможливлення знаходження її могили: «У цьому слові зосереджена мова масових

убивств. Щоб не лишилося нічого ні від життя, ні від смерті. Щоб стерти саму смерть» (Пань, 2016, с. 84).

Покручів переформатування, «приручення» мови часів диктатури Пол Пота є чимало. Проте особливе місце в конструкціях, які силою нав'язувалися суспільству, займають ті, що безпосередньо стосуються приватного життя індивіда. Мабуть, не буде перебільшенням твердження про те, що ця сфера була одержавлена: «У новій мові вже не говорили про «шлюб і кохання», а заявляли про «організацію родини для борців і кадрових принципів». Ми більше не казали «чоловік» чи «дружина», а говорили про «сім'ю»... Кохання як єднання душі не існувало. Ангкар формував пари, як йому заманеться. Таку постанову не можна було довірити індивідам: «Краса – перешкода на шляху волі до боротьби» (Пань, 2016, с. 109).

Усеосяжно контролюючи приватне життя, «...червоні кхмери ховалися під сільськими будинками, щоб слухати розмови, аби пересвідчитися, що пари, поєднані Ангкаром, живуть разом не тому, щоб їм голово не морочили, а справді мають статеві стосунки. Брат із сестрою з того села були змушені спати разом, і то перед свідком: вони вдавали чоловіка і дружину, щоб уникнути революційного шлюбу» (Пань, 2016, с. 117).

Червоні кхмери деперсоніфікували індивідів, використали масштабні переселення задля втрати ними своїх соціальних, зокрема і родинних, зв'язків: «Усі імена замінили. Що може бути більш індивідуалістичним, ніж ім'я? Що може бути небезпечнішим, ніж ідентичність? У тому світі я вже не був індивідом. Я більше не мав свободи, думки, походження, спадщини, прав, не мав більше тіла. Я мав тільки один обов'язок – розчинитися в організації... Я пам'ятаю день, коли один партійний кадр запитав, як мене звуть. Ім'я Рітхі мало зникнути, бо воно буржуазне, тож у тринадцять років я став «товаришем Тхі» [...] Я розумію, що в підпіллі змінюють прізвище та ім'я, але зводить людину до жесту, до механіки, до частини тіла – це не поширювати революцію. Це – позбавляти людських рис. Тримати людину в кулаку» (Пань, 2016, с. 56, 66).

Заміна імен – тільки один із засобів, що використовувався червоними кхмерами для того, щоб розчинити індивідів «в організації». Важливий метод досягнення цієї мети – змінити їхній зовнішній вигляд. Від часу постанови Демократичної Кампучії одяг мав перестати виконувати одну зі своїх функцій – самовираження людини. Усі мали виглядати однаково, користуватися тими кольорами, що визначені політичною елітою нової держави: «Все стало темно-коричневим, сірим або синьо-чорним» (Пань, 2016, с. 54). Червоні кхмери «...давали дітям мундири: чорну сорочку і штани, традиційну нашийну хустку (краму), пару сандалів, вирізаних із шин, рушницю, а це – ідеал і залізну дисципліну» (Пань, 2016, с. 26).

Трудова комуна, в яку перетворили мешканців Демократичної Кампучії червоні кхмери, не спромоглася врегулювати соціальних проблем, що ятрили суспільство. Представники «нового народу», який «перевиховували» в селах, як і інші громадяни держави, потерпали від голоду. В країні не вистачало предметів першої необхідності. Ось як описує реалії свого буття в «новому суспільстві» Рітхі Пань: «Один раз за чотири

роки я отримав від Ангкару бахматі темно-сірі штани, які підв'язував мотузкою, як колись мій батько...» (Пань, 2016, с. 172).

Цю розповідь варто доповнити оповідями очевидців про голод у поселеннях, де їх «перевиховували». У 1975–1979 роках фізичне виснаження стало результатом мобілізації суспільства на досягнення грандіозного прориву в сільському господарстві, а голод, хвороби й відсутність належної медичної допомоги – факторами непрямого вбивства. Чисельність його жертв значно перевищила кількість тих, хто загинув у жорнах політичних репресій і внутрішніх чисток, здійснених представниками правлячого режиму (Джонс, 2019, с. 322).

Червоні кхмери тероризували суспільство впродовж усього часу свого перебування при владі. Їхніми жертвами стала не тільки буржуазія, а й професіонали та інтелектуали. Вони визначали своїх ворогів на основі релігії, вбивали етнічних в'єтнамців, китайців, мусульман-тямів. Зрештою, в пориві пошуку ворогів революції, вони піддали репресіям і членів Комуністичної партії Кампучії (Джонс, 2019, с. 318) та «народ-базис» загалом: «Машина смерті вже не розрізняла «старий народ» і «новий». Ворог був усюди» (Пань, 2016, с. 175).

Оскільки більшість жертв полпотівського режиму становили камбоджійці чи кхмери, Жан Лакутюр запровадив для означення цих реалій термін «автогенноцид» (Ятай, 2010, с. 11–12). Параноя пошуку ворогів революції, масштабні репресії мали трагічні наслідки. За час правління червоних кхмерів загинуло щонайменше 1,7 млн осіб, тобто третина громадян тодішньої Демократичної Кампучії, які поховані на понад 20-ти тисячах кладовищ (Пань, 2016, с. 13, 94). Отже, «швидкість переходу до повного комунізму була пропорційною кількості смертей» (Пань, 2016, с. 85).

Висновки. Книги Рітхі Паня та Пін Ятая – яскравий приклад історіописання «знизу». Вони сприяють більш глибокому розумінню буття «нового народу» в час перебування при владі Пол Пота, розкривають чимало нюансів втілення ідеології червоних кхмерів у суспільну практику. Відтворюючи психологічний стан жертв, їхні поневіряння в часі «перевиховання» сільськогосподарською працею, ці розповіді сприяють кращому усвідомленню цінностей демократії та непопулістичності прав людини.

Методологія історії повсякдення являє собою значний когнітивний потенціал, здатний неабияк змінити ключові ракурси осягнення історії. Ба більше, використання спогадів жертв диктатури Пол Пота дають можливість краще зрозуміти природу тоталітарних режимів загалом – завдання, що залишається актуальним для держав так званого демократичного транзиту.

Перспективи подальших досліджень визначаються завданням осмислення тих чи інших сюжетів історії, зокрема й Демократичної Кампучії, на засадах антропологічного підходу, який, спільно з історією сьогодення, відкриває нові проекції прочитання й осмислення плину подій, що вже канули в Лету, завданням, яке залишається актуальним як для вчених-істориків, так і вчителів суспільних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Безансон, А. (2007). Лихо століття: про комунізм, нацизм і унікальність Голокосту / пер. з фр. Київ. 135 с.

Hinton, A. L. (1998). Why Did You Kill? The Cambodian Genocide and the Dark Side of Face and Honor. *The Journal of Asian Studies*. Vol. 57. Issue 1. February. Pp. 93–122.

Hannum, H. (1989). International Law and Cambodian Genocide: The Sounds of Silence. *Human Rights Quarterly*. № 11 (1). Pp. 82–138.

Kiernan, B. (2008). The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79. Third Edition. *Yale University Press*. 544 p.

Genocide in Cambodia. (2000). Documents from the Trial of Pol Pot and Ieng Sary / Edited by Howard J. De Nike, John Quigley, Kenneth J. Robinson. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 584 p.

Пань, Р., Батай, К. (2016). Ліквідація. Київ: Темпора. 208 с.

Ятай, П. (2010). Выживи, сынок: роман / предисл. Д. Чандлера; пер. с англ. Н. Микшиной; под ред. Д. Быкова. Санкт-Петербург: Амфора. 287 с.

Children of Cambodia's Killing Fields: Memoirs by Survivors. (1997) / compiled by Dith Pran, introduction by Ben Kiernan, edited by Kim DePaul. Yale University Press. 220 p.

Біденко, А. І. (2016). Спадок режиму «червоних кхмерів» як одна з перешкод стабілізації в сучасній Камбоджі. *Молодий вчений*. № 4 (31). С. 654–657. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/4/158.pdf> (дата звернення: 27.04.2021).

Теория и методология истории: учебник для вузов. (2014) / отв. ред.: В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Е. Гринин. Волгоград: Учитель. 504 с. URL: <https://nsu.ru/filf/rpha/lib/theory-method-history.pdf> (дата обращения: 05.02.2021).

Без озлоблення, без ненависті. Щоденник Етті Гіллесум, 1941–1943 роки. (2017) / пер. з нідерланд. Н. Карпенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 328 с.

Удод, О. (2009). Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства. Сучасні підходи до історичної освіти. Методичний додаток до навчального посібника «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900–1939 рр. / уклад.: І. Костюк, П. Кендзор. Львів: НВФ «Українські технології». С. 31–67.

Джонс, А. Геноцид: вступ до глобальної історії. (2019) / пер. з англ. К. Дисі. Київ: Дух і Літера. 696 с.

REFERENCES

Bezanson, A. (2007). Lykho stolittia: Pro komunizm, nacyzm i unikal'nist' Holokostu [The Disaster of the Century: On Communism, Nazism and the Uniqueness of the Holocaust] / per. z fr. Kyiv. 135 s. [in Ukrainian].

Hinton, A. L. (1998). Why Did You Kill?: The Cambodian Genocide and the Dark Side of Face and Honor. *The Journal of Asian Studies*. Volume 57. Issue 1. February. S. 93–122. [in English].

Hannum, H. (1989). International Law and Cambodian Genocide: The Sounds of Silence. *Human Rights Quarterly*. № 11(1). S. 82–138. [in English].

Kiernan, B. (2008). The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79. Third Edition. *Yale University Press*. 544 p. [in English].

Genocide in Cambodia. (2000). Documents from the Trial of Pol Pot and Ieng Sary / Edited by Howard J. De Nike, John Quigley, and Kenneth J. Robinson. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 584 p. [in English].

Pan, R., Batai, K. (2016). Likvidatsiia [Liquidation]. Kyiv: Tempora. 208 s. [in Ukrainian].

Jataj, P. (2010). Vyzhivi, synok: roman / predisl. D. Chandlera; per. s angl. N. Mikshinoj; pod red. D. Bykova]. Sankt-Peterburg: Amfora. TID Amfora. 287 s. [in Russian].

Children of Cambodia's Killing Fields: Memoirs by Survivors, compiled by Dith Pran, introduction by Ben Kiernan, edited by Kim DePaul. (1997). Yale University Press. 220 p. [in English].

Bidenko, A. I. (2016). Spadok rezhymu «chervonykh kkhmeriv» yak odna z pereshkod stabilizatsii v suchasni Kambodzhii. *Molodyi vchenyi*. № 4 (31). S. 654–657. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/4/158.pdf>. [in Ukrainian] (data poklykannia: 27.04.2021) [in Ukrainian].

Teoriya i metodologiya istorii: uchebnik dlja vuzov (2014). / отв. red.: V. V. Alekseev, N. N. Kradin, A. V. Korotaev, L. E. Grinin. Volgograd: Uchitel'. 504 s. URL: <https://nsu.ru/filf/rpha/lib/theory-method-history.pdf> (data obrashhenija: 05.02.2021). [in Russian].

Bez ozloblennia, bez nenavysti. Shchodennyk Etti Hillesum, 1941–1943 rr. [Without resentment, without hatred. Diary of Etti Gillesum, 1941–1943]. (2017) / per. z niderland. N. Karpenko. Kyiv: DUKh I LITERA. 328 s. [in Ukrainian].

Udod, O. (2009). Istoriia povsiakdennosti: pytannia metodolohii, istoriografii ta dzhereloznavstva. Suchasni pidkhody do istorychnoi osvity. Metodychnyi dodatok do navchalnoho posibnyka «Istoriia epokhy ochyma liudyny. Ukraina ta Yevropa v 1900–1939 rr. [History of everyday life: questions of methodology, historiography and source studies. Modern approaches to historical education. Methodical supplement to the textbook «History of the era through the eyes of man. Ukraine and Europe in 1900–1939»] / uklad. I. Kostiuk, P. Kendzor. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». S. 31–67. [in Ukrainian].

Dzhons, A. (2019). Henotsyd: Vstup do hlobalnoi istorii [Genocide: An Introduction to Global History] / per. z anhl. K. Dysy. Kyiv: Dukh i Litera. 696 s. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 30.06.2021 р.